

מדיניות העליה בשנות השלושים: בין "גאולה" ל"הצלה"

הפולמוס על "גאולה" ו"הצלה" בין המנהיגים הציוניים בשנות השלושים נסב ביסודו על בעיות מעשיות. אם בעבר התחכמו המנהיגים בדיון עיוני, שנע בין תחזית קדורנית לקהילות היהודיות באירופה לבין התעקשות על התיישבות מיידית, כעת עמדו במוקד הערכות עדכניות, אם כי לא מדויקות, בדבר הסכנה המוחשית המרחפת מעל ראשי היהודים בגולה; לצדן נשמעו ספקות באשר לכושרה של ארץ-ישראל לקלוט מספר גדול של עולים, ויותר מכך — מי יהיו אותם יהודים שיוזכו בסרטיפיקטים הנכספים. למרות היותם של מרבית הגורמים הפוליטיים צדדים מעוניינים בחלוקת אשרות לאנשי שלומם, הפכה העליה, מאז קיץ 1937, לרכיב במדיניות הציונית, לאמצעי להקמת מדינה שתאפשר גיהול של מדיניות עליה

יש להבהיר את אופן השימוש בעוד מונח טעון אחר, המלה העברית להגדרת הגירה של יהודים לארץ-ישראל היא עליה, מלה עמוסת התייחסות ערכית בעלת שורשים דתיים יהודיים טרום-ציוניים. הכלל הנקוט בידנו הוא עשיית שימוש במונחים השגורים בחברה נשואה הזרין ובשפת הכתיבה של המאמר, ואין בשימוש זה משום נקיטת עמדה ערכית. על-פי אותו כלל, בהציגו את עמדת הערבים או הבריטים בטוגיה זו, משמש אותנו המונח האוניברסלי "הגירה".

מאחורי התיבה "הציונית" בכותרת המאמר ניצבת ההסתדרות הציונית, שהייתה ארגון וולונטרי, המנהל אורח חיים דמוקרטי. חבריה שילמו דמי חבר ("השקל") ובחרו מדי שנתיים צירים למוטד פרלמנטרי (הקונגרס הציוני). הזרוע הביצועית של ההסתדרות הציונית, ההנהלה, עמדה בראש תנועת שחרור לאומי של עם המפורד ברחבי חבל, וברכזמן הנהיגה גם את היישוב היהודי בארץ-ישראל, שהיה נתון תחת שלטון זר ומצוי בעימות עם שכניו. כהעדר ריבונות, לא היו לה אמצעים לאכוף את מרותה על "נתיניה", גם לאחר שזכתה בהכרה בינלאומית כמייצגת הבלעדית של היהודים בכל הנוגע להקמת בית לאומי יהודי בארץ-ישראל;* ושליטתה בעליה היתה מוגבלת, שכן היא קיבלה מידי בעלת המנטר סמכויות חלקיות בלבד בתחום זה. אחת המסקנות המרכזיות העולות מן העובדות והפרשנות המובאות להלן היא, שלהסתדרות הציונית היה מרווח חמרון צר מאוד לגיהול מדיניות עליה משלה בשנות השלושים, "מדיניות" במובן של נקיטת דרך פעולה מבין חלופות. משנסתחת גם סרווח צד זה בקיץ 1937, כאשר ממשלת המנטר הנהיגה שינויים במדיניות ההגירה שלה, שוב אי-אפשר לדבר על מדיניות עליה ציונית, מעבר להתמקחות קמעונית על אופן חלוקתם של אי-אלו רשויות עליה, ושאלת העליה תזרה להיות בעיקרה עניין לדיונים עיוניים.

העליה ברעיון הציוני

מראשית ימיה היתה התנועה הציונית נתונה במתח בלתי אפשרי לגישור בין המצוקה החריפה והרוחקת שממנה סבלו הטוני יהודים בגולה לבין איטיות הגשמה הפתרון שהציונות הציעה, וחלקיותו. תיאודור הרצל, מייסד ההסתדרות הציונית, הונע על-ידי צורך דחוף לפתור את שאלת היהודים באירופה, אולם התוכנית המעשית שהוא הציע נפרסה על פני שנים רבות. לממד הזמן היה תפקיד מרכזי במשנתו של הרצל, וניכר בה שהוא התחבט בין הדחף

* הסוכנות היהודית הממוחבת, שהוקמה בשנת 1929 כמסגרת משותפת להסתדרות הציונית וליהודים "לא-ציונים" לקידום המפעל הציוני בארץ ישראל, ירשה את המעמד הסטטוטורי הזה. הנהלת הסוכנות היהודית הורכבה מחליה מתצויה מאנשי ההסתדרות הציונית ומתצויה מנציגי ה"לא-ציונים", אך יחסי כוחות אלה לא נשמרו לאורך זמן. ואנשי ההסתדרות הציונית היו הדומיננטים בה מכל הבחינות. כמעט לכל דבר ועניין היתה זהות בין הנהלת הסוכנות היהודית והנהלת ההסתדרות הציונית, ושתי המסגרות הללו משמשות כמאמר זה כשמות נרדפים.

כשנות השלושים נאלצה ההסתדרות הציונית, לראשונה בתולדותיה, להתמודד עם ביקוש גואה לעליה מצד שכבות נרחבות של הציבור היהודי בגולה, בימים של עזר יעדי הגירה חלופיים. התחבטויות שהיו קודם לכן נושא לדיונים רעיוניים בעלי אופי עיוני הפכו מעתה לסוגיה הרושפת הברעה מעשית ונקיטת פעולה. עניינו של מאמר זה להציג את מכלול הגורמים שהשפיעו על עיצובה של מדיניות העליה הציונית בשנות השלושים, ולבחון את משקלה של האידיאולוגיה בעיצובה של מדיניות זו ובאופן ביצועה.

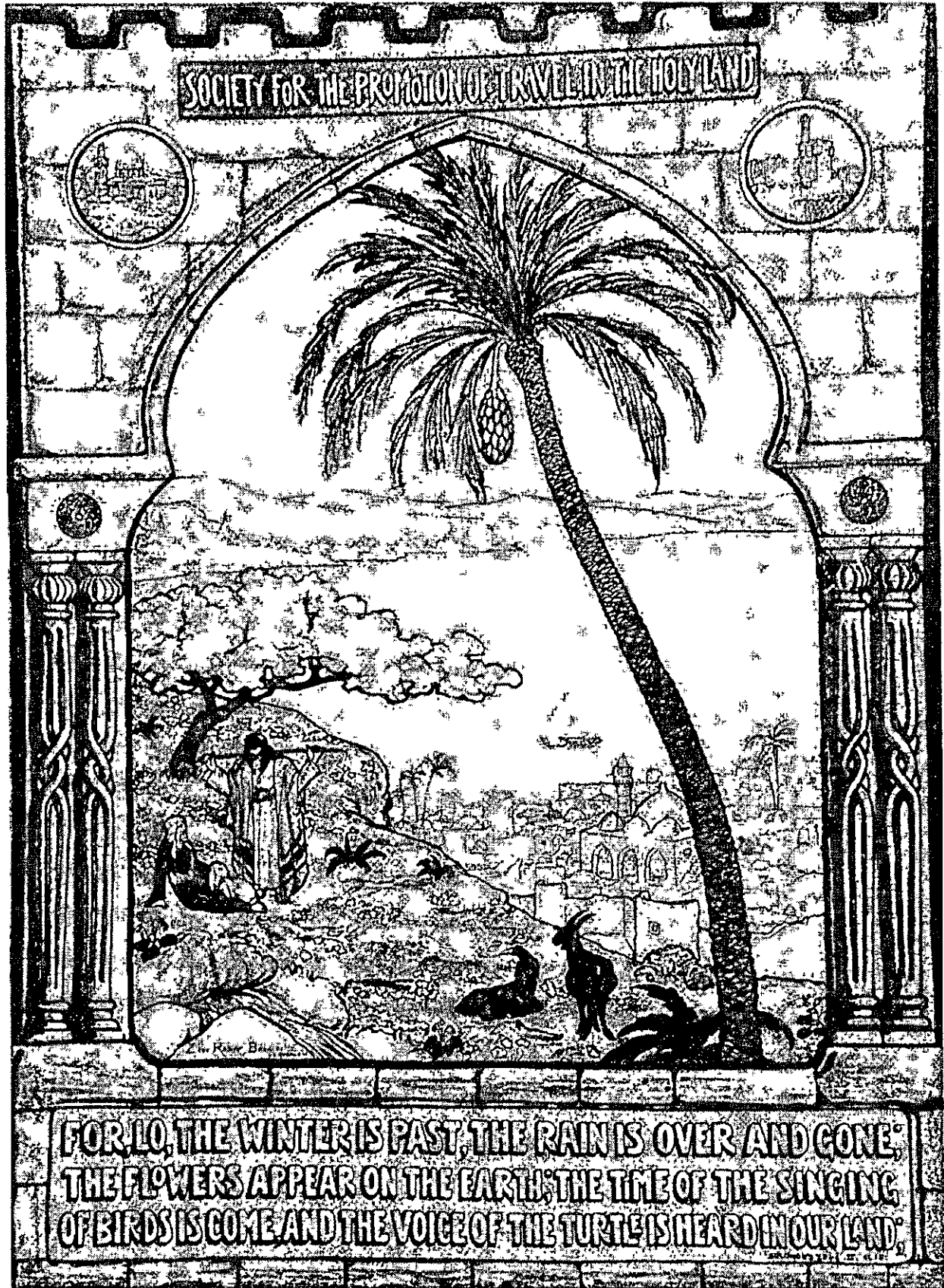
הפולמוס שהתנהל בהסתדרות הציונית וביישוב היהודי בארץ-ישראל באמצע שנות השלושים, תחת הכותרת "הצלה או גאולה", עומד במרכז של המאמר. שתי תיבות אלה, הצלה וגאולה, היו מלות צופן בטרימינולוגיה הציונית להגדרת ההתלבטות של התנועה באשר למהותה. היו בצינות כותות שראו בה תנועת שחרור לאומי גרידא, והיו שביקשו לעשותה תנועה שמטרותיה חובקות גם מהפך אישי וחברתי, דהיינו יצירתם של "יהודי חוש" ושל תורה יהודית בריאה בארץ-ישראל. שני אנפיה של הדילמה "הצלה או גאולה" הוגדרו בהודמנויות שונות בינונחיים נוספים, אגב ערכוב בין מטרות לבין אמצעים להשגתן. באגף ה"גאולה": טובת הארץ, עליה חלוצית, עליה סלקטיבית (מבוררת, ברהיגה), עליה נבחרת או מובחרת, עליה איכותית; ובאגף ה"הצלה": טובת העם, עליה סטיכית, עליה המונית, עליה גדולה, עליה רחבה, עליה עממית. במינוח אחר-העמי, הגאולה נועדה לפתור את צרחה היהודית; ההצלה — את צרת היהודים.

בעולם המגנחיים הציוני היה ל"הצלה" מובן צד יותר מזה של "גאולה". הצלה משמעה מציאת פתרון למצוקה קיומית של יהודים על-ידי הגירתם מארצות מושבם לארץ אחרת כלשהי, לאו דווקא לארץ-ישראל, ואם מוזכר בעליה לארץ-ישראל הכוונה למעבר גיאוגרפי ולשינוי במעמד הלאומי גרידא, ללא מהפכה או שינוי של ממש בעיסוקו הכלכלי של המהגר ובמבנה החברתי של העם היהודי. ואילו לגאולה, הניצבת גבוה יותר בסולם הציוני מאשר ההצלה, היה לא רק פן לאומי אלא גם פן חברתי וכלכלי, כמו גם תרבותי ורוחני. גאולה כוללת ממילא גם הצלה, והיא תיתכן רק בארץ-ישראל. אין להחליף את ההצלה בהקשר זה עם המושג המאוחר יותר של הצלה בתקופת השואה, ואין לקרוא את הגאולה כמנוח דתי.

ד"ר אביבה חלמיש מלמדת בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב ובמחלקת להיסטוריה ויהדות של האוניברסיטה הפתוחה. תחומי מחקרה הם הציונות, ההגירה היהודית, ארץ-ישראל בעת החדשה ומדינת ישראל. היא פרסמה מאמרים בכתבי-עת כארץ ובעולם, וספרה אקסודוס — הסיפור האמיתי (בחוצות עם עובד ואוניברסיטת תל-אביב) ראה אור ב-1990. ספרה ירושלים בתקופת המנדט הבריטי התפרסם במסגרת הקורס "ירושלים לדורותיה" של האוניברסיטת הפתוחה (1991), ובקרוב תשלים באוניברסיטה זו את פיתוחו של הקורס "היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמת העולם"

הרצל שזכ את תומי ארץ-ישראל, 1898. מראשית ימיה קיימה הציונות מנה בלתי אפשרי בין המצוקה המדינית של היהודים בגולה לבין איטיות הגשמת המטרון שהציונות

למצוא פתרון מיידי לצרת היהודים לבין ההכרח - המדיני והבלבלי - לפעול אט-אט.

לרדוד של הרצל, תנאי מוקדם והכרחי להגירת היהודים לארץ שבה תוקם "מדינת היהודים" היה הברה בינלאומית בבעלותם על ארץ זו, ולכן יעדו הראשון היה להשיג ציטר מהשליט של ארץ-ישראל, הסולטן העות'מאני. בשלון מאמציו להשיג את הציטר המיוחל והחששות שהוא לא יושג בטווח הנראה לעין קלעו את ההסתדרות הציונית הצעירה למבוי סתום, ואילצו את הרצל לתפש טריטוריה אחרת, שהגירת היהודים אליה תזכה בהכרה בינלאומית. לאחר נסיון נפל להשיג למטרה זו את אל-עריש שבחצי-האי סיני, ובעקבות הפוגרום ביהודי קשיניב באביב 1903, שחידד מחדש את הרהיפות למצוא פתרון לצרת היהודים, נולדה תוכנית מורח אפריקה. תוכנית זו (הידועה כתוכנית אונגוריה), שהיתה נסיון לעקוף את הסכסוך המדיני שניצב בורכה של התנועה הציונית לארץ-ישראל, לא עמרה במכתן הגיון הבלבלי, אפילו ב"מקלט לילה" (Nachtsyl) זמני. וכי ביצר וממה יחיו מאות אלפי היהודים - שלא לדבר על מיליונים - שיימלטו לארץ חרשה ולא נושכת?

כוחה של שאלה זו היה יפה גם לגבי ארץ-ישראל, ששטחה הקטן ורלותה צמצמו את פוטנציאל הקליטה שלה, והכל הכירו בכך, שהיא אינה מסוגלת לתת פתרון מלא ומהיר לצרת היהודים. כך תיאר את המצב, בשנות השלושים, חיים ויצמן:

מראשית צריך היה להבין שארץ-ישראל, ואפילו יחד עם עבר-הירדן, לא תוכל אף פעם לתת בשום תנאים שהם את הפתרון הכמותי לשאלת היהודים. רק מעטים יתארו להם ברצינות כי היה טקום תיבך ומדי לעליה המונית של יהודי כל העולם מחפשי-המקלט - לארץ-ישראל הקטנה במידה בוז שבמכונית אתה יכול לעבור לבל אורכה מן ועד באר-שבע בשש שעות.

מראשית ימיה של ההסתדרות הציונית חלו בהגדרת יעריה העליונים חילופי תפקידים תדירים בין מטרה לאמצעי. באשר לעליה, נע יחסה של הציונות על הציר שבין הקמת ישות מדינית יהודית בארץ-ישראל כמטרה בוכות עצמה, כשהעליה משמשת תנאי ואמצעי להשגת מטרה זו, לבין הקמת מדינה כאמצעי לפתרון צרת היהודים; או שמא מדובר בשלבים: העליה היא האמצעי להקמת מדינה, וזו בתורה תהפוך אמצעי לקיבוץ גלויות. הרצל הקים את ההסתדרות הציונית כדי למצוא פתרון לצרת היהודים. במצעה הראשון של ההסתדרות הציונית ("תוכנית באול", 1897), הוצגה מטרת הציונות כרכישת "מקלט בטוח במשפט פומבי לעם ישראל בארץ-ישראל", ואילו "יישובה של ארץ-ישראל על-ידי יהודים עובדי ארמה, כעלי מלאכה ובעלי תעשייה באופן שתאים למטרה" היה, כלשון המצב, אתר האמצעים להשגת מטרה זו. נצחון "ציונות ציון" בשנת 1905 (הקונגרס השביעי) הגביר את מיקוד ענינה ופעילותה של ההסתדרות הציונית ביישוב ארץ-ישראל ביהודים, אגב רחיקתה הצדה של המטרה הראשונית של הרצל. מאז ואילך התנאים השוררים בארץ-ישראל - ממדיה הגיאוגרפיים, יכולת הקליטה הכלכלית שלה והמדיניות של שליטיה - הם שהכתיבו את הממוים והקצב של הפתרון הציוני במענה למצוקה היהודית בגולה.

למדינת היהודים שחזה הרצל היו גם סגולות חברתיות. היא היתה אמורה להיות מדינה מתוקנת, המקימה מעונות עובדים לחיים על עמל כפיחם, שיש בה עבודה לכל, שנוהג בה יום עבודה בן שבע שעות בלבד וכן הלאה. פרשת אונגוריה בנסיון למצוא פתרון מיידי לצרה אקוטית היתה אפיוזורה בלבד, והברעת הקונגרס הציוני על "ציונות ציון" היתה בעת ובעונה אחת גם ביטוי וגם חיזוק לתפיסה,

שהציונות אינה תנועה להצלת העם מיד אלא לגאולתו כרבות הימים. ההסתדרות הציונית ניגשה לבניית תשתית ותרבותית בריאה בארץ-ישראל, שתקלוט ברכות הזמן שכבות נרחבות של העם היהודי.

לגורם הזמן יש חשיבות מברעת מבנת מקומה של העליה ברעיון הציוני. האידיאולוגיה הציונית עוצבה בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20, בעת שמיליוני יהודים נטשו את מקומות מגוריהם כמזרח אירופה והיגרו מערבה - למערב אירופה, לאנגליה ולארצות שמעבר לים, בעיקר לארצות-הברית. שעריהן של רוב ארצות היעד היו פתוחים לרווחה וכמעט ללא הגבלה. רק קילות דק מהזרם האירי של ההגירה היהודית שם פעמיו לארץ-ישראל מתוך בחירה.

גם מבחינתה של ארץ-ישראל היתה תשיבות לגורם הזמן. בעת הקמתה של ההסתדרות הציונית, הארץ היתה נתונה תחת שלטון שהתנגד להגירה רחבה של יהודים, ואבות הציונות קיוו שבעתיד יחול שינוי לטובה במעמדה המדיני של הארץ. התחושה שהזמן עשוי לפעול לטובת הציונות במישור הארץ-ישראלי, ושלבעיות האקוטיות של המוני עם-ישראל במזרח אירופה מצוי פתרון מעבר לאוקיינוס, העניקה לציונות - במפתח המאות - מרווח נשימה. העדר חתומת הרחיפות איפשר את צמיחתם והתפתחותם של רעיונות כגון הקמת מרכז רחמי בארץ-ישראל, אגב תהליך של הכשרת הלבבות בגולה נוסח אתר העם; דתית כל פעילות התיישבותית בארץ-ישראל עד שיושג הציטר, מבית-מדרשה של הציונות המדינית הצרופה; ובניית חברה יהודית חדשה ומתוקנת בארץ המובטחת, בדרך של בניית תשתית כריאה אגב הפעלת קריטריונים מתמורים של ברירת העולים, ועל גבי תשתית זו ייקלטו ברכות הימים גלים נוספים של עולים.

התרחשויות בארץ-ישראל, באירופה ובאמריקה גרמו לשינויים בתפיסת הזמן העומד לרשות התנועה הציונית. עם הצהרת בלפור הושג, לכאורה, הציטר המיוחל, וכארץ שלטה מעצמה שהכירה בזכותו של העם היהודי להקים את ביתו הלאומי בארץ-ישראל, וההסתדרות הציונית בנציגת העם היהודי בכל הנוגע לארץ-ישראל. התנועה הציונית ניגשה למימוש של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל כחסות של המנדט הבריטי, והצביח לה למטרה ליצור רוב יהודי בארץ, שיוכל להקמת מדינה יהודית. העליה היתה האמצעי להשגת מטרה זו, ועקרונות היתה ההסתדרות הציונית מעוניינת בעליה גרולה ככל האפשר. מה עדה, שבמקביל, גברה המצוקה היהודית באירופה, ועם סגירתם הנמעט מוחלטת של שערי אבצנת-הברית בסני הנגבה ממזרח אירופה-הפכה ארץ-ישראל ליעד הגירה באגש לנהודי פולין, רומניה וארצות אחרות (למעט בריח-המוצות שנעלה את שערי הציאה). גל העליה הרביעית (1924-1926) יצר לזמן-מה תחושה שהנהגה מגיעים לארץ-ישראל המוני יהודים, ובתוך זמן קצר תיווצר בארץ מסה קריטית שחביא להקמת מדינה יהודית. אך האופוריה של שנת 1925 פינתה מקומה לפסימיות במחצית השניה של העשור: משבר כלכלי, התמעטות העליה עד כדי מאזן הגירה שלילי בשנת 1927 ומאזן בשנת 1928, והתגברות התנגדות הערבית למפעל הציוני שבאה לידי ביטוי ברוד במאורעות אוגוסט 1929.

מעמדה של ההסתדרות הציונית בתקופת המנדט

מיד בראשית שלטונם קבעו הבריטים את יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ כעקרון המסריר את ההגירה לארץ-ישראל. בהגירה המתנהלת על-פי עקרון זה נחלקים המהגרים לשלוש קבוצות עיקריות:

1. אנשים בעלי אמצעים. מספרם אינו מוגבל, שכן קליטתם אינה מותנית ביכולת הקליטה של הארץ, אדרבה, הם עשויים אף להגדילה. בחקנות ההגירה המנדטוריות נכללו עולים אלה בקטגוריה A — "בעלי-הון" ("Capitalists").

2. אנשים הבאים לעבוד. גדולה של קבוצה זו תלוי ביכולת הקליטה הכלכלית של הארץ. בחקנות ההגירה המנדטוריות נכללו עולים אלה בקטגוריה C — "עולים עובדים" ("Labour").

3. אנשים החלויים לפרנסתם בתושבי הארץ הקלטת או במהגרים משתי הקבוצות הראשונות. מספרם אינו מותנה ביכולת הקליטה הכלכלית, כי הם אינם אמורים להצטרף לשוק העבודה. התנאי לכניסתם הוא יכולתו של המפרנס שבו הם תלויים לכלכלם. בחקנות ההגירה המנדטוריות נכללו אנשים אלה בקטגוריה D — "תלויים" ("Dependants"). לקבוצה זו משתייכים, למעשה, גם העולים על-פי קטגוריה B: תלמידים שכלכלתם מובטחת ואנשי דת הסוהמנים על-ידי קהילות המבטיחות מראש להעסיקם ככלי קודש.

הממשלה, והיא בלבד, הסדירה את הגירתם של בעלי האמצעים (קטגוריה A לסוגיה) ושל "התלויים" (קטגוריה D, וכן גם קטגוריה B). פרמלית, היתה ההנהלה הציונית (ומ-1930: הנהלת הסוכנות היהודית) מעורבת בקביעת מספרם של העולים העובדים: טרי חצי שנה הגישה ההנהלה הציונית את בקשתה למסכת העלייה העוברת לששת החודשים הבאים, בלורית הבטחה לערוב לכלכלת העולים הללו במשך לא פחות משנה אחת. גדולה של מכסת העלייה, "השדיוול" בלשון התקופה (מעין עבודת של המלה האנגלית (schedule), גילאי העולים והיחס המספרי בין המינים, כל אלה נקבעו על-ידי הנציב העליון, ללא התחשבות בבקשותיה המנומקות של ההסתדרות הציונית. באופן מעשי הסתכמה מעורבותה של ההסתדרות הציונית בחלוקת הרשימות (סרטיפיקטים) לעולים בקטגוריה C, שהופקדו בידיה על-ידי הממשלה.

שליטתה של ההסתדרות הציונית בעליה העוברת הלכה והצטמצמה כשנות השלושים. המספר הכולל של העולים, טווח הגילים, הפדופורציות בין המינים, ודרישות ההכשרה המקצועית והנסיון בעבודה, כל אלה נקבעו מההתחלה על-ידי הכרטיסים; בשנות השלושים הם התערבו גם בחלוקה הגיאוגרפית של הרשימות, קבעו כללים באשר לחלוקת הרשימות על-פי הכשרה מקצועית ונסיון, והכתיבו במרוקן את אופן חלוקת הרשימות לפי מין העולים ומצבם המשפחתי.

העקרון שקבעה בריטניה להסדרת ההגירה היה מקובל על ההסתדרות הציונית, מתוך שהאמינה שעליה במלוא יכולת הקליטה הכלכלית תביא, בעזרתה הכספית של יהדות העולם, ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל בתוך פרק זמן סביר. יתר על כן, עקרון זה היה בעיניה ברע במיעוטו. החלופות האחרות היו גרועות יותר מבחינתה והתחשבות רצויות לה במצבה כארגון התנדבותי ונטול סמכויות ריבוניות. ניהול העלייה על-פי שיקולים מדיניים גרודא היה מביא להחנקת בלחץ הערבים; מדיניות של עלייה חופשית היתה מביאה להשתקנות המשק היהודי בארץ-ישראל, שסבל בין שתי מלחמות העולם מאכזבה כרתית (למעט השנים 1933-1935). העקרון המסרי שקבעו הבריטים שימש חוץ בין הררישה הגדולה לעלייה בקרב יהודי הגולה לבין ההסתדרות הציונית, שמעמדה וקופתה מנעו ממנה לנהל מדיניות של עלייה חופשית.

החורבן "גאולה או הצלה" באמצע שנות השלושים

בשנת 1932 נבר בבת אחת הביקוש לעלייה, לאחר חמש שנים ויותר

את כוחו האלקטורלי שאב חסרוני בעיקר מן הציבור המכונה בעגה הציונית "המעמד הבינוני", והוא נאבק בעקיבות למען זכותו של ציבור זה לעלות במסגרת העלייה העוברת. כאביב 1935 עשה זאת ברלין בעת שמפלגתו היתה באופוזיציה, ושנתיים קודם לכן נהג כך חברו למפלגה יהושע-השל פורבשטיין בעת שהיה חבר הנהלת

של עליה בממרים קטנים ואף ירידה גדולה מן הארץ, ומאו העליה הלכה וגברה. מכעשות אלפים עולים עלה המספר לכ-30 אלף (1933), ל-40 אלף ויותר בשנת 1934 והגיע לשיאו בשנת 1935: יותר מ-60 אלף עולים בשנה אחת. בתוך שנים ספורות עבר היישוב היהודי בארץ-ישראל מהפך דמוגרפי. ממדיה של העלייה, הרכבה ואופיה הטביעו חותמם על המבנה הכלכלי-חברתי של היישוב ועל האווירה התרבותית בארץ, והיה בהם פוטנציאל לשינוי מהותי של מערך הכוחות הפוליטי-מפלגתי. דיונים על איכותם המצויה והרצויה של העולים, שהתנהלו מאז ראשיתו של גל העלייה החמישית, הניעו לשיאם באמצע שנת 1935.

הוויכוח הציבורי בעניין העלייה, שפרץ באביב 1935, נשא את הכותרת "הצלה או גאולה", על-פי המינוח שנקט רצמן בנאמו במושב הוועד הפועל הציוני בירושלים. כותרתו "הגבוהה" של הוויכוח עלולה להטעות שמדובר בשידור מערכות רעיוני, בעיון מעמיק בסוגיות יסוד של האידיאולוגיה הציונית, ולא היא. היה זה ייחוד פוליטי, ובתור שכזה הירון בו יצא נשכר ממין הדברים ואפיונם על-פי פרמטרים אלה: השתייכות מפלגתית, מתויבות כלפי אלקטורט ואחריות ביצועית.

על-פי הגדרות אלה, נחלקים המתפלמסים בשאלה "הצלה או גאולה" בשנת 1935 לשלוש קבוצות ראשיות: (א) מייצגי ציבור בעל אינטרס ישיר בעליה, שהיו באותה עת נטולי אחריות שלטתית, אם משום שמפלגתם היתה או באופוזיציה או, במקרה של חלק מחברי מפא"י, הם עצמם לא מילאו תפקידים ביצועיים; (ב) פורסיטים אידיאולוגיים, נטולי אינטרס אישי או מפלגתי ישיר בעליה, וחלקם גם נטולי אחריות שלטתית. אלה מהם שאכן נשאו בעול הביצוע היו מנהיגים בזכות עצמם, ללא מחויבות כלפי ציבור, שבו הם היו תלויים על מנת להיבחר לתפקידים; (ג) האוחזים בהגה השלטון, שראו את התמונה הציונית הכוללת, ועם זאת היו מתויבים כלפי ציבור בוחרים.

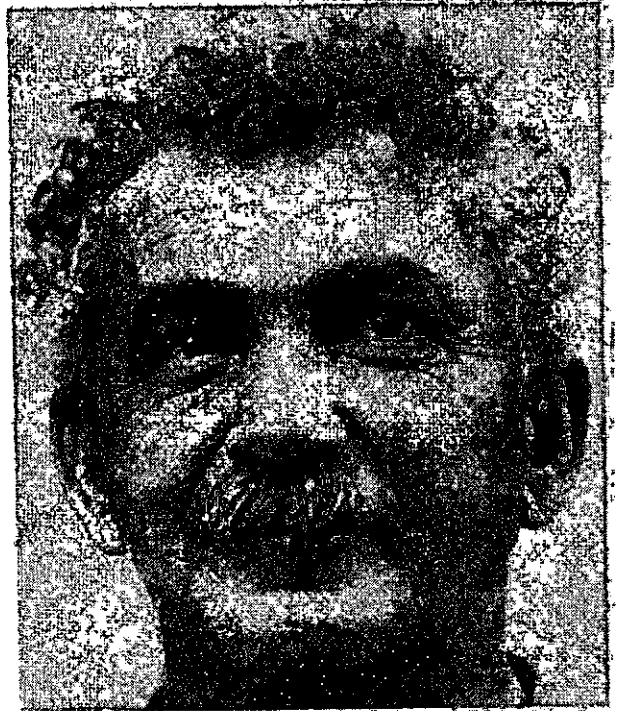
להשלמת הרקע לדיון נזכיר, שבשנות השיא של העלייה החמישית עמדה בראש ההסתדרות הציונית הנהלה ששענה על קראליציה צרה: סיעת העבודה (כלומר מפא"י), ציונים כלליים א' והסיעה הריקלית. 44 אחוזים מצדי הקונגרס הציוני על-פי תוצאות הבחירות ב-1933 היו באופוזיציה: הרודיוניסטים, המזרחי והציונים הכלליים ב'.

את הפולמוס במושב הוועד הפועל הציוני באביב 1935 הציגו דבריו של הרב מאיר ברלין (ברא"ל), מסיעת המזרחי: "הציונות היא קודם כל שאלת הקלטת הגברים במספר הגדול ביותר בארץ-ישראל ולא שאלת עלייתם של עובדים. יש מקום להכניס גם קרובים שאינם עובדים". החלק הראשון של המשפט, בדבר השאיפה לקלוט בארץ-ישראל יהודים רבים ככל האפשר, היה מוסכם על כל מי שנמצא בגבולות הקונסנטוס הציוני, ואפילו המתנגרים להכרה פומבית, שהציונות חותרת ליצור רוב יהודי בארץ-ישראל, ויבדו על יחדים רבים בו. העוקץ בדבריו של ברלין לא היה בכמות העולים אלא במהותם. במלים אחרות: הוא התלונן על העדרת ציבור אחד על פני ציבור אחר. אפשר לקרוא את דבריו גם כן: מדוע אתם — ההנהלה, הקרובים לצלחת — רואים לאנשי שלומכם (כלומר "עובדים") ומקפחים את הציבור שלי (כלומר "קרובים שאינם עובדים").

את כוחו האלקטורלי שאב חסרוני בעיקר מן הציבור המכונה בעגה הציונית "המעמד הבינוני", והוא נאבק בעקיבות למען זכותו של ציבור זה לעלות במסגרת העלייה העוברת. כאביב 1935 עשה זאת ברלין בעת שמפלגתו היתה באופוזיציה, ושנתיים קודם לכן נהג כך חברו למפלגה יהושע-השל פורבשטיין בעת שהיה חבר הנהלת

עולים ממתינים להיסוף, שנת הארבעים. תרופת אי-הנחת מורכב העליה הייתה נחלתן של כל המשפחות

קרל כנולטון. כפר בקיומו של צ'נדו בין גאולה להצלה

לצידו של עם אחר, בשטח הנתון תחת שלטון זר. גישה זו הייתה שורש והקצינה ככל שהחמיר מצבם של יהודי אירופה, והגיעה לשיאה בהתקפות על התנהגותה של ההנהגה הציונית בתקופת מלחמת העולם השנייה והשואה.

תחושת אי-הנחת מהרכב העליה היתה נחלתן של כל המפלגות. מן העבר האחר התלוונו שאין מעלים די "עמך" ונוקטים מריניות סלקטיביות, ומן העבר האחר הושמעו טענות הפוכות: מעלים יותר מדי "סתם יהודים" ומקפחים את החלק המובחר והמוכשר (מלשון הכשרה) שבעם. יעקב חזן, ממנהיגי השומר הצעיר, אמר בקונגרס ה"ט": "המפעל הציוני לא היה מעולם ואיננו גם היום דבר הנערך רק בכמות, במספרים; יותר מזה נקבע גורלו של המפעל הזה על-ידי האיכות". השאלה המרכזית לדעתו הייתה:

"איך להבטיח התפתחות בריאה של הציונות, [...] איך להבטיח הקמת בית לאומי מחדש ולא גלות חדשה בא"י. אם לא נצליח לכנות את הכפר היהודי, אם לא נצליח לכנות את התקלאות היהודית, אם לא יקום לנו בארץ מעמד פועלים עברי, העובר בענפי התוצרת הראשוניים, ובראש ובראשונה בחקלאות — נכנה רק גלות חדשה ונכרית את תקוות הגאולה האחרונה של עמנו".

התרגום המעשי שנתן חזן לתוך הבית הלאומי היצירני היה פרימאט העליה החלוצית, כלומר: הגדלת חלקו של הציבור "שלו" בעליה. השומר הצעיר היה יישות פוליטית ייחודית בנוף היישובי והציוני. באותה עת הוא לא היה מפלגה, ובקונגרסים הציוניים היה חלק מסיעת העבודה (הסתתף למפא"י). השומר הצעיר היה ארגון ריזודעי: תנועת נוער בגולה ותנועה התיישבותית בארץ — הקיבוץ הארצי. התנועה בגולה הייתה המאגר האנושי של הקיבוץ הארצי, ושניהם יחד היוו את בסיס הכוח הפוליטי של הגוף הקרוי השומר הצעיר, שהיו לו אינטרסים חיוניים בעיקר בתחומי העליה (סרטיפיקטים) וההתיישבות (תקציבים ומשכבות קרקע). היתה זו תנועה חלוצית (מלשון אוונגרד, ההולך לפני המחנה) הפונה לקהל יעד מוגדר ונטולת אחריות שלטונית. בהתאם לכך נגזרו עמדותיה, והיא הייתה מנושאי הרגל של "העליה הסלקטיבית". אך גם ברבריו של חזן בזכות פרימאט העליה החלוצית אין ולו רמז להדישה להגביל את כמות העולים כדי להשביח את איכותם, אדרבה, בהמשך ישיר לדבריו על האיכות כקובעת את גורל המפעל הציוני דיבר חזן על המוני יהודים שיחיו "פה". את עמדתו הבררנית של השומר הצעיר בשנות השלושים יש להבין בהקשר של המאבק הפנים-ציוני על תלוּקת הסרטיפיקטים, שכמותם הכוללת נקבעה מגבוה, על-ידי ממשלת המנדט. עם זאת, ניכרת בה הבחנה בין מוקדם למאוחר — עליה איכותית עכשיו, ועליה כמותית בדרות הימים.

ציונות בשלילת הגלות

עמדה סלקטיבית למתירין השמיעו כמה וכמה אישים שכינויים לצורך דיונו — "פדיסטים אידיאולוגיים". ראש וראשון שבהם היה ויצמן, שאמר במושב הוועד הפועל הציוני באביב 1935: "חושש אני שאנו מחליפים כיום את מושג הצלת היהודים במושג הגאולה. דבר גדול הוא להציל יהודים, והוא שאמרתי להוב כדלן: אני עומד בסתירה לעצמי ואני מודה בסתירה זאת. כשאני רואה אניה נושאת אלף עולים באים לחיפה, וכשאני יודע מה שהשאירה באן האניה, הרי אני שמת כאדם, כאדם מישראל. אבל כשאני שוקל בדעתי אם יכולים אנשים אלה להיכנס למסגרת החיים שאנו בונים כאן, כשאני מודד אם יש כאן באמח אותו כוח

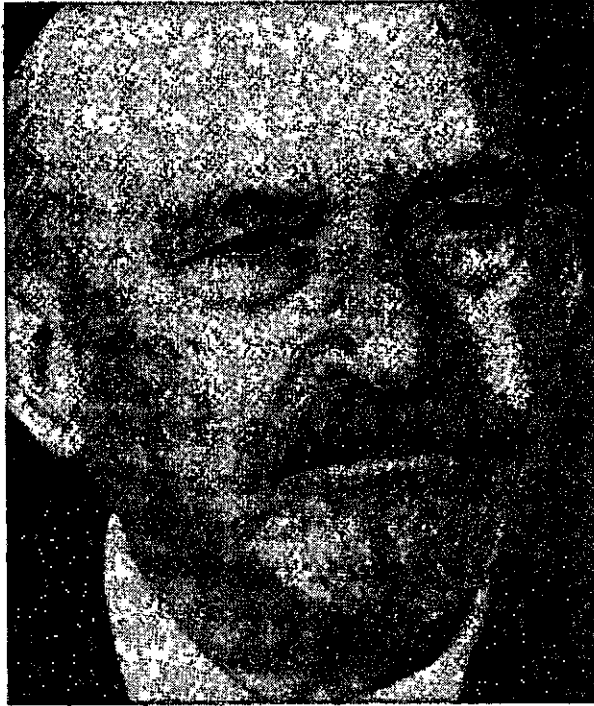
הסוכנות היהודית. כאשר הקצתה הממשלה אלף סרטיפיקטים בשביל יהודי גרמניה באביב 1933, כתב פרבשטיין למחלקת העליה:

"מן הצורך להועיד ממספר זה חלק מסוים עבור המעמד הבינוני של יהודי גרמניה. בני הנוער יכולים לדעתי גם בתנאים הקשים כעת בגרמניה עוד לתכות לעלייתם, בעוד שכני המעמד הבינוני שבוים ורצוצים לא רק במוכן הכספי אבל גם במצב רוחם ויש להחיש לעזרתם, שיוכלו מיד לעלות להארץ".

התבטאות קצרה זו מכילה את תמצית הדילמה הנדונה כאן. מדיניות העליה הציונית הייתה נתונה בסד כמותי: מספר הסרטיפיקטים נקבע על-ידי גורם חיצוני, אי לכך העלאת יהודי אחד הייתה באופן אוטומטי על חשבון זולתו. באשר לפן האיכותי: ברובד הגלוי, לפנינו התנגשות בין "טובה העם" ל"טובת הארץ" כקריטריון הקובע את התור לעליה; ברובד הסמוי, מצויים אינטרסים מפלגתיים.

הציונים הכלליים ב' ייצגו ציבור משכבה סוציואקונומית דומה לזו של המזרחי; שתי המפלגות היו בשנת 1935 באופוזיציה; וגם עמדותיהן בשאלת העליה היו דומות. למשל, פישל רוטנשטריין, מראשי קבוצה ב' בציונים הכלליים בפולין, האשים את ויצמן והנהלה שהם מדברים על "גאולה" ולא על "הצלה", מפני שהם אינם יודעים את מצבם המימאי ללא מוצא וללא תקווה. לצד ההאשמה הגלוייה, שהנהגה הציונית מתעלמת מסבל המוני העם, קרי הציבור הרחב, להבדיל מן הצעירים המאורגנים שלהם נתונים טענייה, מסתחרת בדברים גם האשמה מובלעת, כאילו יש כדי הציונות להציל "תיכף ומיד" את שלושת מיליוני היהודים מפולין, אבל הנהגה הציונית, מתוך שמירה על איוו דוקטרינה של גאולה אינה רוצה לעשות זאת.

מדברים אלה מבצבץ התסכול שהיה משותף לציונים מכל גוני הקשת הפוליטית, שמקורו בפער שבין גודל המצוקה בגולה לצניעות הפתרון שהציונות הציעה, חבייה בהם גם נטייה האופיינית לאופוזיציה בציונות ולמתנגדי הציונות, להתייחס להנהגה הציונית כחורשת רע כלפי חלק משררות הציבור היהודי, ולייחס לה כוח ויכולת מעל ומעבר למציאות, אגב התעלמות מהייתה משוללת סממנים של ממשלה דיכונית, ומכך שהיא עמדה בראש תנועה שתרוי לאומי, שחבריה פזורים בארבע כנפות חבל והיא שאפה לרכזם,

חיים ויצמן, העריף את ה"גאולה" על פני היהצלה

הקליטה שהרב ברלין ריבר עליו, או שאיננו אלא רצוננו הטוב והגולה, הרי אני מוצא את עצמי בסתירה כלפי עצמי. עלי לומר בגלוי: לא. ומה שנאמר כאן, שאנו בונים על גבי תול, אולי אמת הוא [...] ואנחנו משחקים משחק מסוכן בכל מה שיש לנו. והרי זה גורלה של הציונות. על הכל מרחף גורלה של הציונות. כי הציונות היא חיי עולם והצלת אלפי יהודים איננה לגבי זה אלא חיי שעה.

בסיום נאומו הביע ויצמן תקווה, שהמעשה יוכיח "שארץ זו אינה רק ארץ ההצלה אלא גם ארץ הגאולה".

ויצמן הניע אל הציונות מתוך שלילת הגלות. הוא ראה עצמו תלמידו של אחד העם, ובתפיסתו משוקעת חורח "הכשרת הלכות" ו"הציונות הרוחנית" של רבו. הוא שאף לברוא בארץ-ישראל אדם יהודי חדש והכרה יהודית חדשה, שתחבס על תקלאות עברית ועל חרבות עצמאית, ותהיה מופת לאומי ואוניברסלי. חברה זו תיבנה אט-אט על-ידי תנועת הפועלים, ובעיקר על-ידי ההתיישבות העובדת והתנועה החלוצית, בעזרת הן לאומי. הערפתו את ה"גאולה" על-פני ה"הצלה" היתה עקיבה לאורך שנים. דבריו בשנת 1935 דומים לרברים שאמר עשר שנים קודם לכן, כקונגרס הציוני הי"ד. אז הוא התייצב להננת הפועלים מפני מבקריהם, לעג לעולי העליה הרביעית, והציג את הרחובות הוורשאים נלבקי ודזייקה, על אורת חייהם, כאנטי-תזה לחזונו הציוני. גל העליה החמישית עורר אצלו פחדים מימי העליה הרביעית.

ויצמן היה מנהיג כריזמטי, ובסיס כוחו היה אישי ולא מפלגתי. הוא היה מנהיג בזכות עצמו, ללא גב ציבורי-מפלגתי-אלקטורלי. מעמדו נשען על תמיכה ישירה בו, מתוקף אישיותו, הישגיו המריניים וכישוריו הדיפלומטיים. מרום מעמדו, ויצמן הרשה לעצמו להשמיע אמיתות כטהורן הרעיוני עד כדי אכזריות, ובפעילותו בתוך התנועה הציונית הוא נהנה מן הפריבילגיה של שמירה על פוזיטיו אידיאולוגי ללא צורך למהול אותו בשיקולים טקטיים ובאילווצים של תכסיסנות.

מעמדו של מנהיג אוטישקין היה דומה במובנים אחרים לזה של ויצמן, וכך גם עמדתו בשאלת העליה. הוא, שראה עצמו "בלתי קשור אל שום מפלגה וחופשי אני לדבר את הישר בעיני", הרשה לעצמו לצאת בהצהרה חריג-שמעית: "אנחנו עוברים לשם גאולה ולא לשם הצלה". קנאות לטהור הרעיוני גילו גם קורט בלומנפלד, ציוני כללי מן הרום הישן, ממנהיגי ציונות גרמניה, וארתור רופין, שנהנה ממעמד נכבד בזכות אישיותו ופועלו, והיה נטול גב מפלגתי.

ברל כצנלסון, שנמנה עם השורה הראשונה של מפא"י, אף כי לא היה בעל תפקיד ביצועי של ממש, כפר במרשב הוועד הפועל הציוני באביב 1935 בקיומו של ניגוד בין נאולה להצלה: "בזמננו זה גאולה שאין עימה הצלה להמנים נרולים מישראל איננה גאולה". הוא גם רחה את העמדת האיכות כמנוגדת לכמות. "במצבנו כיום יש להרגיש: השאיפה לאיכות אינה צריכה לברוא על תשבון הכמות. [...] לא נוכל להרים את האיכות הציונית, את איכות העבודה, את איכות המשק, מבלי שנרים את כמות העליה".

אלה הם דברי התפלמסות עם ויצמן הסלקטיבי לעילא, שנועדו לאחזי תברי הוועד הפועל הציוני והציבור הרחב. כדרכם של פולמוסאים, שעמדתם מתנסחת אל מול זו של בן הפלוגתא שלהם, הרי כשם שאת עמדתו "הכמותית" עיצב כצנלסון כאנטי-תזה לעמדתו "האיכותית" של ויצמן, כך את עמדתו הברדנית — שתוצג מיד — גיבש תוך כדי התפלמסות עם הרב ברלין, "המהליף את מירת הבנן במירת הרחמים". כלומר, לכל צד יש קריטריונים משלו לבחירת העולים. הקריטריון של כצנלסון הוא התאמתם לבניין הארץ, ושל ברלין —

מסכנותם בגולה.

כצנלסון הוריד את הריון מהדמה המופשטת והמעין-עיונית, והזכיר לברלין ולחוגים שהתקיפו את ההנהלה, ש"אנחנו עוברים בתנאים של כמות נתונה", וקביעת הכמות אינה כידי ההסתדרות הציונית, אלא כידי כוח תיכתי — הממשלה. "זכיון שאנו מוגבלים בכמות מסוימת, חובה עלינו להוציא מתוך אותה כמות את מכסימם הכוחות ההכרחיים לבניין". משמע, כל עוד ההסתדרות הציונית פועלת בתוך מסגרת כמותית נתונה, עליה להפעיל קריטריונים של איכות בבואה לבחור את העולים, את העולים יש לבחור על סמך "כחיות [...] אובייקטיביות, שתנועת בניין קובעת לעצמה כדי להשיג בזמן הקצר ביותר תוצאות ממשיות ביותר, כדי לקצר את חבלי הקליטה של העולה ולהחיש את המעבר לחיים פוריים בארץ". כרוגמה לכחיות כזאת הביא את יריעת העברית:

"בתנאים שורים קורים היהודי הירוד עוברת למי שאינו יורע. איננו שוללים את זכותו של היהודי שלא למד, אולם אם רוצים אנו להחיש את התהוות האומה בארץ אין לנו אלא להקדים את יודעי עברית. הכמות המוגבלת מצווה עלינו להבחין בין המוקדם והמאוחר".

קריטריון נוסף שהציב כצנלסון לשם קביעת התוד לעליה הוא הכשרתו של האדם לעבודה ולהגנה, נכונותו ללכת לכפר "או לקבל עליו חומרות אחרות אשר ההגשמה הציונית [קרי: מוסדות ההסתדרות הציונית] תטיל עליו". העליה היא פרווילגיה, ומי שזוכה בה חייב לעמוד בנורמות שהתנועה קובעת. בדרך זו תורם האיכות של העולים, יוגבר כושר הבניה של התנועה ויחש קצב הבניה של הארץ. כצנלסון אמנם פסל את "השייכות המפלגתית של העולה" כאמת מידה לקביעת זכאותו לעליה, אולם הקריטריונים שהציב נתנו עדיפות לציבור המשתייך לתנועת העבודה.

כצנלסון נע בין העמדה שביצר לעצמו כמתווה הדרך הרעיוני של מפלגתו לבין היותו פוליטיקאי פרגמטי. כך-גוריון נע על אותו מסלול, אך בכיוון ההפוך: הוא היה המנהיג הפרגמטי המתחבט בסוגיות רעיוניות. כך-גוריון היה ער לצורך הרחוף בפתרון גדול ממרים למצוקת בגולה, ועם זאת היה מודיע למגבלותיה הכמותיות של העליה. במרוצת שנות השלושים התחדד אצלו המתח בין החושה תריפה שהקרקע תחת רגלי היהודים באיזופת בווערת, לבין ידיעה ברורה, שהגשמת הציונות

היה ענין ממושך בזמן, ובינתיים גם מצומצם מבחינה מספרית. מתוך שפע ההתבטאויות של בן-גוריון על ציר כרונולוגי ארוך ובפני קגרון רחב של קהלים מתגבשת תמצית זו: מטרת הציונות היא "לא גאולה תלק של העם ולא גאולה חלקית של העם, אלא גאולה מלאה של העם כשלמותו", אולם "לא כדור אחד נבצע את הגאולה". כמקביל לדבריו על תהליך ממושך של גאולה כל העם היהודי בארץ-ישראל, דיבר בן-גוריון גם על הטוחת הקרוב, ובשלב זה, כך אמר ב-1933, בקונגרס הציוני הי"ח, ערב כניסתו להנהלה: "ארץ-ישראל זקוקה [...] לא למהגרים סתם, אלא לחלוצים, וההבדל ביניהם פשוט. המהגר בא לקחת מהארץ, החלוצן בא לתת לארץ. לפיכך אנו הובעים זכות ככורה לעליה חלוצית". הקטע הקצר הזה בנוי שלוש חוליות. הראשונה — קביעה קטגורית ברמה העקרונית; השנייה — ניתוח פסקני של ההבדל בין שני סוגי עולים; והשלישית — תרגום פוליטי-מעשי של העקרון והניתוח: זכות ככורה בעליה לציבור "שלנו".

עד כה ראינו חפיפה בין המעמד הציבורי לבין העמדה בסוגיית "העלה או גאולה". האישים נטולי האחריות הביצועית, המנהיגים בזכות-עצמם והמייצגים באופן מובהק ציבור פרמיקולורי, כל אלה הציגו עמדת תודם-שמעית. הראשונים שמרו על מהר רעיוני נמל אינטרסים, האחרים הגנו על האינטרס של הציבור שלהם. מנהיגי מפא"י, שראו עצמם אחראים לכלל ישראל, לא יכלו להרשות לעצמם לוקטוס מעין זה. היה עליהם לנתח ורכם בין אינטרסים מורכבים, הם פעלו בכיוונים שונים, שלא-אחת נטרלו זה את זה. הם נאבקו על זכות העליה של הציבור שלהם, זה שממנו באו ולפניו הם עתירים ליתן דין וחשבון; אך בה בעת הם הכירו בזכותן של שכבות חברתיות אחרות לעלות לארץ במסגרת העליה העובדת, מתוך שיקולים מעשיים: צורכי המשק הארץ-ישראלי, מדיניות השלטונות ושמירה על האטרקטיביות של הציונות ושל מפלגתם-שלהם בעיני הציבור היהודי בגולה. וכך אנו מוצאים אצל רובי מפא"י התבטאויות לכאן ולכאן, בהתאם לקהל ולמפרה. מבית היוצר של מפא"י יצאו התבטאויות המכוונות לכלל הציבור, שבבסיסן הידיעה, כפי שהגרינו זאת בצנלסון. ש"מה שנחוצו עכשיו ליהודי פולניה אינו תזון הציונות, כי אם אפשרות עליה לעשרה אלפים". וכמקביל להן הושמעו דברים המיוערים לחישול המחנה המפלגתי, שבהם החוזק הלאומי-חברתי מילא תפקיד נכבד. אחד המפתחות להבנת ההכרעה של מפא"י ברבר קדימות המימד הלאומי על פני החברתי הוא הזמן, במובן כפול. האחד: אין מרדבר בסדדי עדיפות (ערכית) אלא בסדדי קדימות (כרונולוגית). במצב הנתון, על תנועת השחרור הלאומי היהודית קודם כל לקבץ את היהודים בארץ-ישראל ורק לאחר מכן לתת דעתה למילוי התוכן החברתי של היישות הלאומית. השני: המידוך נגד הזמן במסלול הארץ-ישראלי שניהלה הציונות הייב אותה קודם כל — מבחינת סדר הזמנים — ליצור בארץ-ישראל משה יהודית קריטית, לפני שיוכרע עתידה המדיני של הארץ באופן שינוצח גם בה את מעמד היהודים כמיעוט. המועמים לבניית חברת המופת הסוציאליסטית לא סיפקו גייסות גרוליים דיים למשימה זאת. לשם כך נדרשו המוני העם היהודי, ללא הבדל מעמד והכשרה.

מירוך נגד הזמן במסלולים מקבילים ולא סינכרוניים

על אף ממדיה הגדולים של העליה בשנים 1933-1936 כמספרים מוחלטים ויחסית לשנים הקודמות, היא לא נחשבה בעיני ההנהגה הציונית גדולה דיה מבל בחינה שהיא. היא היתה רחוקה מלתת מענה

נאמר
לפיכך אנו הובעים זכות ככורה לעליה חלוצית.
הקטע הקצר הזה בנוי שלוש חוליות.
הראשונה — קביעה קטגורית ברמה העקרונית;
השנייה — ניתוח פסקני של ההבדל בין שני סוגי עולים;
והשלישית — תרגום פוליטי-מעשי של העקרון והניתוח: זכות ככורה בעליה לציבור "שלנו".

למצוקת יהודי אירופה ולא הרביקה את הביקוש לעליה בפועל; היא היחה נמוכה מיכולת הקליטה הכלכלית ולא ענתה על צורכי המשק היהודי בארץ-ישראל בשנים 1933-1935; היא לא היתה מהירה דיה ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל בטווח זמן סביר. בשל כל אחת מסיבות אלה וכולן גם יחד, ההנהגה הציונית לא היתה מרוצה מממדי העליה. היא חששה שמא הציונות תאבר את הלרוונטיות שלה בעיני הציבור היהודי בגולה, שיתייאש מן הסיכוי שהיא תביא מזור למצוקתו. היא הודאגה מהתחזית של הנצחת מעמדם של היהודים כמיעוט בארץ-ישראל. במסגרת כללי המשחק שקבעו הבדיטים והיו מקובלים עליה, פעלה ההנהלה להגדלת העליה העובדת ער מלוא יכולת הקליטה הכלכלית, ולהכנסתם לארץ-ישראל של יהודים רבים ככל האפשר במסגרת הקטגוריות האחרות, ללא שום מיון כלכלי, תרבותי או מפלגתי. בקצרה, גם אם היו להנהגה הציונית השגות על הרכב העליה החמישית, היא לא חתרה לצמצום ממדיה או להשבתת האכיבות על חשבון הכמות. ההיפך הוא הנכון.

רוב המתדיינים בפולמוס "העלה או גאולה" בשנת 1935, גם אלה שלא שבעו נחת מהרכבת-של העליה, היו אחוזי חחושת קוצר זמן, ודיברו על הצורך בהגברת הקצב של העליה בכלל ועל הרחיפות שבעליית אנשיהם כפרט. ויצמן, כפי שראינו, היה יוצא דופן, ודוקא החריגות שבעמדתו, שהודגשה על-ידי התגובות שהיא עוררה מכל עבר, היא בכחינת היוצא מן הכלל המעיר על הכלל. כשעה שהאחרים סברו שגורם הזמן מחייב "לחתוך אל הכמות המכסימלית ככל המוקדם", נוכח "סכנת המלחמה הממלאה את חלל עולמנו", ויצמן הוסיף לדגול בכנה אטית של המפעל הציוני, קו לקו אגב שמירה קפדנית על האכיבות, אפילו על חשבון הכמות והקצב.

האם נבעו ההכרעים בין ויצמן לבין כני הפלוגתא שלו מהכנה שונה של המתרחש באירופה? המנהיגים הציונים, ויצמן בכללם, תיארו את העתיד הצפוי ליהודי אירופה בביטויים נוקבים. "חורבן" ו"קטסטרופה" היו מטבעות לשון שגורות, וגם מקומה של התיבה "שואה" לא נפקד מן המרמינולוגיה הציונית של שנות השלושים. אוצר המלים אכן העיד על ראייה ריאלית, שהיתה מבוססת על ניסיון העבר, אך לא בהכרח על כשרון לצפות את העתיד. המנהיגים הציונים ריברו רבות וגלויות על קשיי ההווה של יהודי אירופה ועל הנדל המר הצפוי להם בעתיד: התרוששות ואובדן בסיס הקיום הכלכלי, התערערות המעמד החוקי, וחלאות שיהיו מנת חלקם לעת מלאמה עולמית, שוחל היו משוכנעים שתפרוך כמקודם או במאוחר. בקרב ההנהגה הציונית שוררה הסכמה כללית, שלמליוני יהודים בגולה אבדה התקווה לעתיד טוב יותר מבחינה כלכלית, לאומית, תרבותית ואישית.

אין בריבורים אלה כדי להעיר על מודעות לסכנה קיומית של העם, לא לפני עליית היטלר לשלטון בגרמניה ולא בשנים הראשונות אחריה. נבואות האימה, יותר משיקפו הערכת מצב שקולה, נועדו לא אחת לשמש בלים חינוכיים לשכנוע הציבור היהודי בצדקת השקפת העולם של אומרתן. לא היה להתבטאויות אלה דבר וחצי דבר עם "צפיית השואה". הרי כאשר דיברו על מצוקת יהודי פולין — ועד "ליל הבדולח" החזיקה ההנהגה הציונית כולה (כולל זאב זיבוטינסקי) בדעה, שמצבם של יהודי פולין קשה יותר מזה של יהודי גרמניה — היי הכל מודאגים מהחמרת הצעורים הכלכליים, החברתיים והפוליטיים שנקטו הפולנים נגד היהודים, ולא התייחסו לאפשרות של כיבוש פולין על-ידי הנאצים. אך בסופו של דבר, כפי שידוע לנו ולא היה ידוע לכני התקופה הנחקרת, הכורת שעלה על יהודי פולין ב-1939 מן היה זה שאיים על יהודי גרמניה מאז 1933. ויצמן לא היה שונה מן

איך יוסבר הנתק בין החיבור הקודר של מצבם ועחידים של יהודי אירופה (הזקוקים ל"הצלה") לבין מיקוד ההתוויה של קווי הפעולה המעשית בארץ-ישראל? אפשר לתת לכך תשובה פורמלית בעזרת ציטוט מדברים שאמר ראש המחלקה המדינית משה שרתוק כקונגרס הציוני הי"ט:

"הנהלת הסוכנות איננה יכולה ליטול על עצמה חפיקי של הגנת מיעוטי היהודים בעולם כולו; [...] זהו קונגרס ציוני, והיה הסתדרות ציונית, הבוחרת בהנהלה ציונית; והנהלת הציונית זהו מוסד, הדורך ומרכז מרצו של העם היהודי לבנין א"י, ליצירת ישוב גדול וחופשי בא"י. [...] הציונות אמרה: הפתרון הוא ארץ-ישראל, והדרך היא פעולה ומעשים בשביל א"י."

התשובה, ועניינו ממוקד במדיניות העליה של ההסתדרות הציונית, מורכבת יותר. במחשבה הציונית באותן שנים נעו גורלו של העם היהודי בגולה ועתידה של ארץ-ישראל בשני מסלולים מקבילים במרחב ובלתי סינכרוניים בזמן. מצבם של יהודי אירופה היה ידוע ומטריד, אך הם נמצאו על המסלול האחר, והלכו לאיבוד בתוך שלל החישובים האריתמטיים של מספרי צולים וטוחי זמן. לנוכח מאפייניה הכמותיים והמהותיים של המצוקה היהודית באירופה, כפי שהיו ידועים לבני החקופת ההיא, הפתרון שהציעה הציונות היה קטן ואטי עד כרי סכנת איבוד הרלוונטיות. המנהיגים הציונים מידרו את החייהסותם לעובדות אלה בשלוש רמות, מנותקות זו מזו: ברמה הידיעה היה ברור להם שהיו או באירופה ובארצות האיסלאם מיליון עד שישה מיליון "יהודים מיותרים", מספר גדול בהרבה מן הפתרון שהיה ביכולתה של ארץ-ישראל להציע; ברמה ההצהרתית, המגייסת, הם הפריחו סיסמאות על עליית 100-150 אלף יהודים בשנה, מספר שנתפר על-פי המטרה של יצירת רוב יהודי בארץ-ישראל בתוך פרק זמן סביר; ברמה המעשית, האופרטיבית — במגעים עם השלטונות ובריונים תכליתיים — הם, אותם אנשים עצמם, העלו מספרים צנועים בהרבה, שהתבססו על יכולת הקליטה של ארץ-ישראל. עד 1935 נחשב המספר 50,000 עלים בשנה כפסגת השאיפות; אחריה הוא הפך למינימום שממנו לא היו מוכנים לרדת. אלה ואלה, הן המספרים שהיו מעוגנים בקרקע המציאות הארץ-ישראלית והן אלה ההצהרתיים, שהיו מעוגנים בשאיפות המדיניות של הציונות, התגמדו בצל מספרם העצום של היהודים במצוקה.

ואולי התנגדותם של מנהיגי הציונות אינה אלא גילוי של נטיה אנושית להתרכו בדברים קונקרטיים ותכליתיים במקום להרים ידיים ולשקוע במרה שחורה אל מול נתונים מספריים, שהבהירו לכל מי שעניו בראשו, שאין כל פרופורציה בין גדול השבר באירופה לתרופה שמציעה ארץ-ישראל. ההנהגה הציונית ריכזה את מעייניה בשדה מספרים הניתנים לכימות ולהערכות ריאליזטיות; יצירת רוב יהודי בארץ-ישראל בפרק הזמן הקצר ביותר, במסגרת המגבלות החיצוניות. הפולמוס "הצלה או גאולה" באמצע שנות השלושים לא היה ויכוח בין מנהיגים שניחנו בראיית העתיד ותרנגמו את תחיתם השחורה על נורל העם היהודי באירופה למדיניות "הצלה" לבין "פלסטינצנטריים" צרי אופקים, שאטמו לבם למצוקות העם והתתפזו בתפיסת "הגאולה"; אלא היה זה סיכוב נוסף של המחלוקת על דרכי בניין הארץ, ויותר מכל היתה זו מחלוקת פוליטית על סדרי קרימויות, שלווה אצל רוב המתפלמסים בחחירה לדיורידנרים: סרטיפיקטים לציכור "שלי".

אתוס של "גאולה" ומדיניות של "הצלה"

האידיאולוגיה הציונית, הלוח שהיה משותף לכל הורמים של התנועה,

האחרים בכך שלא צפה את ההתפתחות העתידה. גם הוא וגם הם לא יכלו להבין ב-1935 לאן מובילים הסימנים של האסון ההולך וקרב. זאת ועוד: כאשר צפו המנהיגים הציונים סכנת מלחמה עולמית בעוזר הנראה לעין, חרדתם היתה ממוקדת בגורלו של היישוב היהודי בארץ-ישראל וראגתם היתה נתונה לעתידו של המפעל הציוני. שרב ושרב חזרה התופעה: המלחמה הממשמשת ובאה, שמפניה הזהירו מנהיגים ציונים מאז ראשית שנות השלושים, הדליקה אצלם נודות ארומות לגבי ארץ-ישראל והיהודים היושבים בה. הסכנה לארץ-ישראל היא זו שהצריכה, לרעתם, עליה גדולה ומהירה, כדי שבבוא שעת ההכרעה יהיו יהודים רבים בארץ-ישראל.

בן-גוריון, שראה בעין פקוחה ובאופן מפורט את שני המסלולים של האסון המחקר, הציע כמודע ובמפורש דרך פעולה רק לגבי אחד מהם, הארץ-ישראל:

"יש באירופה כוחות שהם רוצים להשמיר את זכר היהדות, והם לא כל כך חלשים. והשאלה היא — באיזו מידה נוכל בשנים הבאות להתבצר, שרוד שאינה מצויה לא תוכל להזינונו מכאן. מבלי לדבר על מצב העם היהודי בפולניה, בגרמניה ומה ערך יש לדבר כשמציילים לוא גם נפש אחת מישראל מגיהנום זה. אבל אני אומר באמת — אינני שונא ישראל — לא זה הדבר העיקרי. הרבר העיקרי הוא אם נצליח להכות שורשים בארץ זו, שאפילו פערה בלתי מצויה לא תוכל לעקור אותנו".

השליטה וההנהלה שהיא עמדה בראשה — האשמות שהלכו וחפזו בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה. אולם יש לזכור, שעצם מעשה הכרירה, על-פי מפתח זה או אחר, היה הכרחי, ובכל מקרה ועל-פי כל קריטריון שהוא, אי אפשר היה להיענות לכל המבקשים לעלות בשנות השלושים, ובמיוחד במחצית השנייה של העשור. גורלם המר של הנשארים מאחור מוסיף נופך טרגי למדיניות העליה הציונית בשנות השלושים, אולם גיבורי העליה לא היו מודעים לו בשעתם, ואין בטרגיות בדיעבד זו כדי לסייע בהבנת התנהגותם.

היחודי השלישי רוצה לעלות

הטפנה במדיניות העליה הציונית, מגישה ברזניה ומרודה המונחית על-ידי תפיסת "הגאולה" לגישה שיש בה יסורות של תפיסת "הצלה" — עליה גדולת ממדים מכל שדרות הציבור היהודי בגולה תוך ויחור על הכשרה ובדידה, שורשי צמצום החלופות לפתרון מצוקת היהודים, עם געילת שער ארצות-הברית כפי מהגרים ממוזת אירופה בשנת 1924. המשבר הכלכלי בארץ-ישראל במחצית השנייה של שנות העשרים, אי-היציבות המדינית בתלופי העשורים, ורניעה במצבם של היהודים באירופה, כל אלה דחו לזמן-מה את השפעת הנעילה של שער ארצות-הברית על מאפייניה של ההגירה היהודית ועל מדיניות העליה הציונית. בשנות השלושים, עם עליית היטלר לשלטון בגרמניה והידרדרות מצבם של היהודים במזרח אירופה, התחזרו השלכתו של השניו על העם היהודי באירופה, וצירופן של כל התמורות הללו — על הציונות.

השינויים הללו חוללו תמורות במעמדה של ההסתדרות הציונית בקרב העם היהודי באירופה, ובמבנה ובאופי שלה כארגון. בשנות השלושים עלתה קרנו של הפתרון הציוני בעיני יהודי אירופה, הציונות — זו שקודם לכן נאבקה על מקומה ומעמדה בציבור היהודי ומגובייה הששו שמה תאבד והרלוונטיות שלה בעיני הציבור, ובמיוחד הנער, שיפנה לה עורף ויתפש פתרונות נוסח הקומוניזם — דיתה עתה מחוג חפץ לרבים, שהצטרפו לשדרות ההסתדרות הציונית במסגרת להגדרת ארץ-ישראל.

הגידול המהיר במספר חברי ההסתדרות הציונית והסיבות שהניעו אותם להצטרף אליה שינו את אופיו של הארגון. נהוג היה לומר בבדיחות הדעת: "מיהו ציוני? יהודי המתרים את רעהו כרי שיהודי שלישי יוכל לעלות לארץ-ישראל". לא עוד. המסות של חברי ההסתדרות הציונית בשנות השלושים היו "היחודי השלישי" מן הכריתה. הם רצו לעלות. מארגון של נכבדים המייצגים פרציות ארציות, נציגים מטעם עצמם ועסקנים האוספים תרומות לקרנת הלאומיות; ממעין ארגון פילנתרופי שהקימו יהודי המערב הדואגים לאזיהם טן המזות; מפורום לריונים אידיאולוגיים ולחיותים ערטילאיים על מצב העם היהודי וררכי פתרונם — הפכה ההסתדרות הציונית לתנועה רבת חברים, המאגדת ציבור כעל אינטרסים קיומיים, שהעליה היא בראש מעייניו; ארגון פרלמנטרי דמוקרטי, המקיים בחירות, שבהן מתמודדות מפלגות לכל דבר, בעלות מצע אידיאולוגי ומגננותים, אינטרסים אלקטורליים ומחויבות כלפי ציבור בוחרים רחב וטגון.

כתוצאה מכך חל שינוי גם באופיה של ההנהגה הציונית, שהיתה בשנות השלושים הרבה יותר דינמית ואקטיבית ופחות אליטיסטית מזו של שנות העשרים. בעשור הקודם, היתה ההנהגה הציונית מורכבת מנכבדים שנבחרו בזכות אישיותם או בתור משרתי-ציבור (civil servants) בתסות ראשי התנועה; ואילו בשנות השלושים היו אלה נציגי מפלגות, שהישרדותם הפוליטית היתה תלויה בציבור בתורים

הצביעה על הגלות כשורש הבעיה היהודית; חתרה להקמת מרכז יהודי לאומי בארץ-ישראל, שבו היהודים יהיו ארונים לגורלם המדיני, החברתי, הכלכלי והתרבותי; והציעה להשיג זאת באמצעות הגידה פאנונגת של יהודים לארץ-ישראל. לוח אידיאולוגי זה הכתיב עליה גרולה בכמות, אך הוא לא גזר בדיח עולים על-פי אמות-מירה של איכות. חלק מן הזרמים בציונות כלל לא דגל בכרירת העולים על-פי קריטריון זה או אחר. אצל אחרים הסלקטיביות בעליה היתה בכתינת הוראת שעה, אמצעי להגשמת החזון של חברת מופת בארץ-ישראל, שגולר וטופת בעת שנרמה היה שהזמן מגלה נריבות כלפי העם היהודי והציונות. זרמים אלה לא דגלו בסלקטיביות לשמה, אלא חשבו על הגשמת הציונות בשלבים: תחילה, בשלב בניית החשתית והנחת היסודות יעלו רק בתאמיים לכיצוע משימות אלה, ובעתיד הרחוק יחור יעלו המוני בית ישראל. היו ססבר שהגשמת החזון מותנית בהחליך של הכשרת הלככות, והיו גם שלא ראו מנוס מהתאכודת כלפי "דור המדובר". בזום הציונות הסוציאליסטית שלט תמיד הפרימאט הלאומי, ההמהפכה החברתית נדחתה לשלב שלאחר כינון הישוע הלאומית. בתחום העליה, החכטאה גישה זו בחתירה לכמות גדולה (הלא היא הצלה) חוץ התפשרה על האיכות (וזה הגאולה). שהיו לא היה בכוחו של האוונגרד, החלוצים, לספק את הריוויזיות והדושות ליצירת מסה יהודית בארץ-ישראל.

בשנות השלושים חיפשה ההסתדרות הציונית כל סרק ופרצה למצוי האפשרית להגדלת האוכלוסיה היהודית בארץ-ישראל במסגרת כללי הטשוק שנקבעו על-ידי הבריטים. לאמיתו של רבר, המגבלה היחידה שהיא קיבלה על עצמה לגבי מידות העליה לא היתה יכולת הקליטה הכלכלית של הארץ, אלא יכולתה הכלכלית שלה, של ההסתדרות הציונית, לקלוט את העולים-העובדים. בהתאם לכך נגורו שתי שיטות פעולה שונות זו מזו. לגבי קטגוריות העליה שקליטתן לא היתה באחריותה — קרובים ובעלי הון — פעלה ההסתדרות הציונית בדת "כל דצריך יתיי" ויעלה, אפילו כאשר היה ברור לה שאין בידי העולים האמצעים הנתרצים להיקלטותם. כלפי עולים אלה, שלא היו עלולים ליפול למעמסה על התקציב הציוני, היא לא הפעילה שום אמת-מידה של בדידה, לא כלכלית, לא העסקית, לא רעינית ולא מפלגתית. ואילו כמה שנוגע לעליה העובדת, שלגביה היתה לה אחריות פיננסית, פעלה ההסתדרות הציונית בוהייתה. עם זאת, בשום מקרה ואופן לא צומצמו ממדיה של העליה ביותמה של ההסתדרות הציונית בגלל חוסר מועמים "מתאימים".

אין זאת אומרת שההסתדרות הציונית לא הפעילה קריטריונים לבדיחת העולים, כמתחייב מצב שבו מספר המועמים גדול ממספר הסרטיפיקטים. אולם הקריטריונים הללו לא התייחטו לאיכותם של העולים מבחינת ההכשרה הרעינית והמעשית לקראת חי עבודה בארץ-ישראל, יריעת השפה העברית ויכולתם לתרום לבניית חברת מופת, אלא נגורו על-פי האינטרסים של ההסתדרות הציונית והדינמיקה הפנימית בתוכה כארגון. בפועל, חולקו הסרטיפיקטים בראש ובראשונה על-פי מפתת מפלגתי, שמשקלו הלך ועלה ככל שהעליה גברה והטביעה חותם עמוק יותר על מערך הכותות הפוליטי ביישוב וההסתדרות הציונית.

השליטה המפתת המפלגתי התריפה עוד יותר את המרידות שנוצרה ממילא כתוצאה מן הביקוש הגואה לסרטיפיקטים, שהיה מעל ומעבר להיצע, משום שמפתח זה היה שרירותי ונטול גיון איכותי, והוא הפלה מסיבות פוליטיות בין אנשים ממוצא מעמדי רומה ובעלי מידה שווה של התאמה לחיי עבודה בארץ-ישראל. שיטת המפתת המפלגתי גם סימנה כתובת להפניית האשמות הקיפוח — המפלגה

העליה
הציונית

במסגרת המגבלות החיצוניות ומתוך ראיית האינטרס הארץ-ישראלי. מצב זה עולה בקנה אחד עם תופעה שחזרה ונשנתה בתולדותיה של הציונות: ההתמודדות עם המציאות גיבשה את המדיניות הציונית יותר משהאידאולוגיה הציונית עיצבה את המציאות. גם במקרה שלפנינו, התוודעה במדיניות העליה הציונית מקו "הגאולה" לקו "ההצלה" נוצרה בתוקף נסיבות המציאות יותר מאשר מכוח האידאולוגיה. אולם, השינויים שחלו במדיניות הבריטית בקיץ 1937 מענו את יישומו של הקו שהתגבש במרוצת העשור, והחזירו את ההתלבטות בין "הצלה" ל"גאולה" למישור התיאורטי-אידאולוגי למשך עשר שנים ויותר.

1937 — שנת מפנה

בשנת 1937 השתנה סדר הרכיבים של תהליך הנשמת המטרות של ההסתדרות הציונית והסתיים כמעט לחלוטין תפקידה כניהול עייני העליה. ההסתדרות הציונית, שנוסדה מתוך הצורך לפתור את צרת היהודים, ריכזה מאז ראשית המאה העשרים את מאמציה בהקטת יישות מדינית יהודית בארץ-ישראל, וכדי לממש מטרה זו חתרה להעלאת מספר רב ככל האפשר של יהודים. לזמן מה, בשנים 1933-1935, נרטה היה להנהיג הציונית שקצב העליה עשוי להביא ליצירת רוב יהודי בארץ-ישראל בעתיד הנראה לעין. * אולם הססבר הכלכלי שהחל בשלהי שנת 1935 בלם את העליה, והמרד הערבי שפרץ באביב 1936 איים להקדים את ההכרעה על עתידה המדיני של הארץ להשגת הרוב היהודי המיוחל. ולכן, אי-שם בשנת 1937, נולדה בהנהגה הציונית ההסכמה לרעיון, שהבריטים העלו תחילה כאופן בלתי-פורמלי, בדבר תלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית בחלק ממנה.

רעיון זה קיבל נוספנקה רשמית בדר"ח ועדת החקירה המלכותית לשאלת ארץ-ישראל (ועדת פיל), שהתפרסם בקיץ 1937. אותו דרי"ח עצמו גם המליץ לנטוש את יכולת הקליטה הכלכלית כעקרון המסויד את העליה לארץ, ולהנהיג במקומו תקרה פוליטית כגובה שישמור על יחסי הכוחות הדימוגרפיים בין היהודים לערבים בארץ-ישראל באותו זמן, וינציח את מעטדם של היהודים במיעוט (בערך שליש מאוכלוסיית הארץ). בעוד שההמלצה בניין החלוקה נותרה פתוחה לרינונים בין הצדדים ולחקירות נוספות (וסופה שנגטשה בנובמבר 1936), ההצעות בניין הגבלת העליה סומשו מיד, ויחד עם דרי"ח ועדת פיל פרסמה הממשלה הבריטית ספר לכן שהגביל את העליה ל-12,000 נפש בשנה, מכל המינים, הגילים והקטגוריות.

את החלטתו של הקונגרס הציוני ה-20, להסמיך את ההנהלה לנהל משא ומתן עם בריטניה על רעיון החלוקה (אגב דחיית המפה ששרטטה ועדת פיל), יש להבין על רקע המציאות החדשה בתחום העליה. משנחשפה כליל האפשרות שהעליה תביא ליצירת רוב ובעקבותיה תושג הריבונות (מדינה), הועדפה האפשרות של הקמת מדינה כאחת, וזו, בין יתר מעלותיה, תאפשר לציונות לנהל מדיניות עליה כהכנתה. אולם לא כך התפתחו הדברים, וההסתדרות הציונית נותרה קירתת מכאן ומכאן: מדינה יהודית לא הוקמה, והעליה תחת שלטון המנדט צומצמה עד כדי אובדן משמעותה מעבר לסיכוי שהעניקה למעטים שזכו לעלות כעוד מועד.

אם לכל אורך שנות השלושים עמד לרשות ההסתדרות הציונית רק

שאותו הם ייצגו ולפניו הם עתידים לתת דין וחשכון מדי שנתיים. היה עליהם לענות על צרכיו של ציבור זה, שהשתוקק לעלות, והם לא יכלו להרשות לעצמם לדבוק באדיקות וללא פשרות בעקרונות אידיאולוגיים, ברעיונות אוטופיים או בשיקולים כלכליים טהורים.

התסורות שתוארו לעיל הן שנתנו לציונות את הגייסות להגשמת מטרתה — הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל — אולם לא התלווה להן שינוי כראיית הציונות את עצמה כנותנת פתרון מידי רק לחלק מן היהודים. וזאת מן הסיבות הבאות: מגבלות כוחה המדיני והכלכלי של ההסתדרות הציונית; מגבלותיה האימננטיות והחלופות של ארץ-ישראל כארץ קולטת הגירה; והאופן שבו פירשו בני הדור ההוא את ההתרחשויות העולמיות. בשנות השלושים הטיפה ההסתדרות הציונית לתת פרימאט לבניין הארץ, תפיסה שהוגו לכותה "פלסטינצנטריות", דהיינו, מיקוד העניין במפעל הציוני בארץ-ישראל. אולם, ההתמקדות בבניין הארץ לא באה בשנות השלושים על חשבון יהודי הגולה, כי הדי לא ההסתדרות הציונית קבעה את ממדיה של העליה. יתר על כן, "מתוך שלא לשמה בא לשמה". אף כי היתה זו בעיקר תחושת הדחיפות לגבי גורלה המדיני של ארץ-ישראל, שהביאה את ההנהגה הציונית לפעול למען עליה גדולה, יהודי הגולה נהנו מקן פעולה זה. מכיוון שלא ההסתדרות הציונית היא זו שקבעה את ממדיה של העליה, לא התבטא הדבר בהגדלת סך כל העולים, אלא בגיוון סוציאלי החברתי והכלכלי.

לאסירתו של דובר, הסלקטיביות בעליה כמובן האיכותי, להכריל מהפעלת מפתחות מפלגתיים בכחירת העולים, היתה בעיקר באומר וככתב, ורק כמדיה מאוד מצומצמת במעש. העליה ברובה התנהלה באופן סטיכי, אגב שליטה מועטה ומתמטת של ההסתדרות הציונית בהרכב העולים. זאת לא רק בגלל מעורבותה הגוברת של הסמשה, אלא גם בשל השתלטותן של המפלגות על ניהול העליה. הצורך שלהן למשוך לשורותיהן ציבור גדול ומגוון, כראש ובראשונה על-ידי מתן הסרטיפיקט הנכסף, עימעם את אפקט "האפליה המתקנת" שנועד לקטגוריה C ואת תפקידה הקונסטרוקטיבי המוחלט של "העליה העוברת". כפועל, העליה העוברת לא יצרה תשליל של התכונה היהודית בגולת אירופה, אלא היתה יותר מיען צילום שלה. ואם העליה העוברת כך, כלל העליה — על אחת כמה וכמה. מה לנו הוכחה ניצחת יותר לכך מאשר עצם התפרצותו של הפולמוס "גאולה או הצלה" כשנת 1935 ותוכן הדברים שנאמרו בו? בהיסטוריוגרפיה החליפו לא אחת מעש במלל, התייחסו לתיאור הרצוי כאילו היה זה המצוי, ולא היא.

את הטעות האופטית, כאילו מדיניות העליה הציונית בשנות השלושים היתה ברוח "הגאולה" אגב הזנתה "ההצלה", יוצרים לא רק התבטאויות פובליציסטיות ונאומים המיוערים לקהל הרחב, אלא גם החלטות שהתקבלו בסוסדות הפורלמנטריים הפתוחים של ההסתדרות הציונית. תוכנן של ההחלטות משקף גישה סלקטיבית — לעתים מתונה, לעתים קיצונית יותר; אולם החלטות אלה נותרו על הנייד ולא הוצאו מן הכוח אל הפועל. למשל, הבאנו לעיל את דבריו של כצנלסון במושב הוועד הפועל הציוני באביב 1935, בדבר מתן עדיפות בעליה ליורעי עברית. ואכן בוועד הפועל הציוני התקבלה החלטה להעדיף את יורעי העברית במקרה של תחרות בין שני מועמדים שווי כישורים, חורשים ספרדים לאחר מכן הציב הקונגרס הציוני הי"ט את יריעת העברית כתנאי לקבלת סרטיפיקט — אך החלטות אלה מעולם לא מומשו.

כשעה שכמישור האידאולוגי עדיין התרצצו מגמות סותרות של "גאולה" ו"הצלה", מדיניות העליה הציונית התנהלה ברוח "ההצלה",

* ועדת פיל חיבשה ומצאה כשנת 1937. שהגירה יהודית בשיעור שנתי של 60,000 נפש תביא להשדואח מספר היהודים הערבים בארץ-ישראל בתוך עשר שנים. מספר העולים כשנת 1935 היה 62,000.

מרווח צר לניהול מדיניות עליה במלוא משמעותו של המונח, כי הכריטים שלימי הארץ הם שקבעו את כללי המשחק ולהם היתה שמורה המלה האחרונה, הרי הכמות הקטנה — מאות בודדות — של רשימות עליה, שנמסרו לידי ההנהלה בשנתיים שער פרוץ מלחמת העולם השנייה, הפכה את ניהולה של מדיניות עליה ציונית לאחר קיץ 1937 לעניין תיאורטי. אין פירוש הדבר שתמו הוויכוחים בין מצררי ה"גאולה" לדרושי ה"הצלה". אחד מגליה של מחלוקת זו גאה עוד במהלך פולמוס החלוקה כשנת 1937, כאשר הדוברים דתמו איש איש את ה"הצלה" או את ה"גאולה" להנמקת עמדתם בשאלת החלוקה, אך לא היתה לכך השלכה — לא עיתנית, ובוודאי ובחודאי לא מעשית — על עצם מדיניות העליה הציונית. דווקא כאשר מצוקתם של יהודי אירופה התדיפה יותר מאי פעם, והם נזקקו להצלה כפשוטה של מלה, כמעט שלא היה להסתדרות הציונית מרווח תמרון להפעלת שיקול דעת ולניהול מדיניות עליה משלה.

מקיץ 1937 ועד הקמת מדינת ישראל, יותר משניהלה ההסתדרות הציונית מדיניות עליה, הפכה העליה (כולל העליה הבלתי-ליגלית המאוחדת — ההעפלה) לדרכי במדיניות הציונית, שוב — כאמצעי להקמת מדינה, שבתורה תאפשר ניהול מדיניות עליה במלוא מובנה של המלה מדיניות. ממאמר זה עולה, שניצניה של תפיסת ה"הצלה" נראו כבר בשנות השלושים, אולם דק לאחר שמדינת ישראל ירשה את סקומן של ההסתדרות הציונית ושל הסוכנות היהודית, ונהנתה מדיכונות ומסמכויות שלא היו להן, עמדה מדיניות העליה הציונית במבחן של ממש, ובכללו משקלה של האידיאולוגיה בעיצוב המדיניות והשפעתה של מדיניות זו על ממרי העליה, הקצב שלה, הרכבה ואופן קליטתה.

לקריאה נוספת:

ד' כרייזין, זכרונות, כרך א (1886-1933), תל-אביב 1973; כרייז' ב [1934-1935], 1 [1936], ד [1937], תל-אביב 1976.

י' גלבר, מלחמת חרש: עליית יהודי טריכו איושה וקליטתם 1933 — 1948, ירושלים 1990.

י' גרני, שהחפז ומאבקו: תיס ויצמן ותנועת הפועלים בארץ-ישראל, תל-אביב 1976.

הנהלה הציונית, מרשב הוועד הפועל הציוני בירושלים, כ"ז אדר ב — ה יסן תרצ"ח, ירושלים/לחודן [אין שנת רפ"ט]

ביז הרצל, מדינת היהודים / אלטנלונד, תל-אביב תש"ן.

ד' רטל, ידברי ימי הציונים ודברי ימי היהודים, הציונות, מאסף 1 (תשמ"ב), עמ' 7-1.

—, יצרת היהודים וצרת הציונות, הציונות, מאסף 6 (תשמ"ד), עמ' 19-9.

א' הלמיש, האם היתה שנת 1933 נקודה מפנה במדיניות העליה הציונית?, עיונים בחקיקת ישראל, 3 (תשנ"ג), עמ' 98-113.

—, מדיניות העליה והקליטה של ההסתדרות הציונית 1931 — 1937. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב 1995.

ש' מבט, קצנת הדד: חיי חד כרייזין, כרך ג, הקרקע הבער, ירושלים תל-אביב 1987.

י' כ"ן, יהושעה — האם ניתן היה לתווה מראש?, לאומיות יהודית: מסות ומחקרים, ירושלים 1979, עמ' 54-71.

מ' מינץ, יצירות ארץ-ישראל ועבודת ההוה — קתספציה של אחרות וממשוש של סוניה, הציונות, מאסף 6 (תשמ"ד), עמ' 147-155.

ד' מנסן, יואב וכונינסקי — תרבות האבקאציה ובעיית צמיחת השואה, כיוונים, 7 (אביב תשס"מ מאי 1980), עמ' 119-127.

י' עילם, מבוא להיסטוריה ציונית אחרת (מהדורה שנייה), ישראל 1975.

ד' פונקל, על פי תמוס: המדיניות הציונית ושאלת יהודי ברמניה 1933-1938, ירושלים 1994.

י' שביט, "הגיטו הפולני" רבבואת השואה: בין רטרוריקה קמאטורופלית לבין מדיניות הצלה, הסוציולוגיות של הימין, ביז ברל [אין שנת רפ"ט], עמ' 63-84.

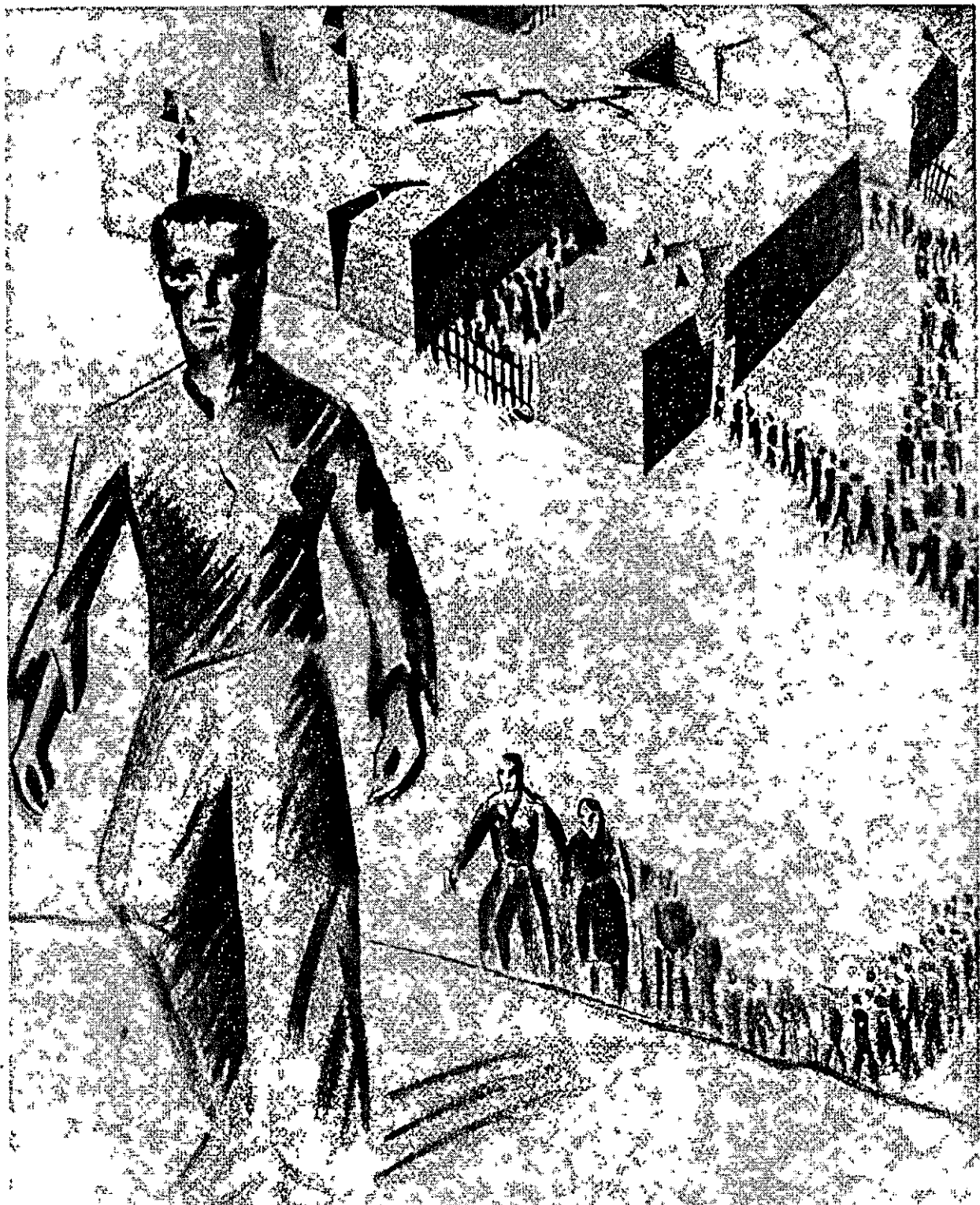
פ' שילה, "טובת העם או טובת הארץ: יחסה של התנועה הציונית לעליה כחוקמת העליה השויה", קתורה, 46 (מבט תשמ"ח), עמ' 109-123.

א' שפירא, "תחומת הזמן בפולמוס החלוקה, 1937", ההליכה על קו האוסק, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 307-324.

Great Britain, Palestine: Statement of Policy by His Majesty's Government, Cmd. 5513, London 1937.

B. Halpern, *The Idea of the Jewish State*, Cambridge (Mass.) and London 1961.

כרוח של ההסתדרות הכללית לרגל האחד במאי, 1948. ההסתדרות עם המציאות גיבשה את המדיניות הציונית יותר משחאידאולוגיה הציונית עיצבה את המציאות

לענין ופדות במדינת
המדינת הפלסטי של העובדים והעובדות בארץ ישראל • 1 במאי 1945

Open University / האוניברסיטה הפתוחה
Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב
Zalman Shazar Center / מרכז זלמן שזר

Zionist Immigration Policy in the 1930's: From "Redemption" to "Survival" /
מדיניות העלייה בשנות השלושים: בין "גאולה" ל"הצלה"

Author(s): זמנים רבעון להיסטוריה, חוברת 58 / אביבה חלמיש and Aviva Halamish

Source: *Zmanim: A Historical Quarterly* / 58 חוברת 58, חוברת 58

1997 אביב pp. 86-99

Published by: Open University / האוניברסיטה הפתוחה, Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב,
and Zalman Shazar Center / מרכז זלמן שזר

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23436577>

Accessed: 05/01/2014 06:45

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

זמנים

Open University / האוניברסיטה הפתוחה, Tel Aviv University / אוניברסיטת תל-אביב,
Zalman Shazar Center / מרכז זלמן שזר are collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend
access to *Zmanim: A Historical Quarterly* / זמנים: רבעון להיסטוריה

<http://www.jstor.org>